**Н.І. Ігнатович**, канд. екон. наук, доц.

# ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І СУЧАСНА СОЦІОКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА

*У статті розглядається еволюція методологічних принципів економічної думки. Обґрунтовується застарілий характер методології позитивізму у традиційних економічних теоріях та необхідність розвитку сучасних економічних досліджень у соціокультурній парадигмі.*

*The article deals with evolution of methodological principles of the economic thought. It bases the old-fashioned character of positivist methodology in orthodox economic theories and the necessary of development of modern fundamental economic studies in the social and cultural paradigm.*

Зважаючи на особливості методологічних засад, використовуваних у наукових економічних дослідженнях, всю їхню різноманітність, представлену різними течіями економічної думки, можна узагальнено поділити на два основні напрями, які включають, по-перше, ті концепти, що аналізують економічні явища і процеси в ортодоксальній для сучасної економічної думки позитивістській (неопозитивістський) парадигмі, і, по-друге, ті, які виходять за межі останньої і розглядають економічний світ через призму соціокультурного підходу.

Перший напрям згідно з методологією позитивізму (неопозитивізму, логічного позитивізму) базується на ототожненні внутрішньої природи економічних та природничих явищ і процесів і відповідно на перенесенні методів досліджень, використовуваних у природничих науках, на економічні дослідження. Виникнення цього підходу до аналізу економічних явищ та процесів є породженням Нового часу, коли були закладені основи сучасної науки. А передумовою цього процесу стало формування принципово нової картини світу і людини в епоху західноєвропейського Відродження. І в античну, і у середньовічну епохи оточуючий світ сприймався людиною неосяжно складним, цілісним та органічним, сповненим незбагненною глибиною таємничих, сакральних смислів. Відповідно для античного і середньовічного пізнання характерною була нероздільність, єдність бачення процесів земних та космічних, цілісність сприйняття світу, неподіленого на об'єкт та суб'єкт, матеріальне та духовне, раціональне та ірраціональне, розумове та чуттєве. На противагу античності і середньовіччю розроблена у XIV-XVI ст. західноєвропейським Відродженням принципово інша картина світу і людини означала руйнацію цілісного космосу, перетворення вічності із атрибуту божества в атрибут нескінченного Всесвіту та його десакралізацію. «Започатковане в гуманістичній і натурфілософській антропології Відродження скасування ієрархічної картини буття приводить до включення людини в загальний природний ряд» [1, с.67]. У цих процесах слід шукати гносеологічне коріння нової філософії, яка у 30-х роках XIX ст. отримала назву «позитивізм».

Саме ці процеси, які призвели до спрощення сприйняття і розщеплення цілісного світу античності та середньовіччя, і зробили можливим виникнення нової європейської науки як прямого, закономірного результату десакралізації світу та раціоналізації його пізнання.

Починаючи з часів Р.Декарта досліджуючи існуючий світ, наука розриває його цілісність на окремі частини, розділяє в процесі його пізнання об'єкта і суб'єкта, матерію і дух, раціональне та ірраціональне, знання та етику. Метою розвитку науки стає отримання чистого від моральних цінностей, етично нейтрального знання. Якщо до виникнення європейської науки від часів Платона та Арістотеля у суспільствознавстві переважало головним чином етичне сприйняття соціального світу та економічного життя як його складової, підпорядкованої етиці та наповненої вищим, метафізичним смислом буття, то нове наукове мислення, засноване на раціоналізмі Р.Декарта, остаточно розриває з провіденціально-релігійним мисленням античних та середніх віків.

Розвиток економічної теорії відбувався у відповідності до цієї загальної для новоєвропейської науки тенденції. Зокрема, це пояснюється і тим, що формування економічної теорії як цілісної наукової системи у XVII-XVIII сторіччях здійснювалося значною мірою зусиллями представників природничих наук. Це передусім один із засновників англійської класичної політичної економії доктор фізики і професор анатомії В.Петті, найвідоміший представник французької школи фізіократів, лікар за фахом Ф.Кене, американець Б.Франклін, відомий природознавець. Вочевидь, що заняття природничими науками, передусім фізикою, вплинули на економічні погляди найвидатнішого представника класичної школи Д.Рікардо. Таким чином, методологія природознавства здійснила суттєвий вплив на формування економічної теорії як науки. Ідеї природного права і природного порядку, існування закономірностей у соціально-економічному розвитку, здогадка про об'єктивність економічних законів, характер дії яких подібний до спонтанної дії законів природи, є наслідком застосування до аналізу економічних явищ методів природничих наук. Подальший розвиток економічної теорії у XIX і XX сторіччях так само, як й історія інших суспільних наук, являє собою, за висловом академіка О.І.Анчишкіна, «безперервні спроби пояснити суспільні процеси з позицій механіки, фізики, біології та особливо математики, яка виникла на основі природничих і технічних наук. При всій уявній науковості і конструктивності цих спроб … якісна сторона суспільного розвитку залишалася для них недоступною» [2, с.313]. В економічній думці XIX та XX сторіччях ця методологія використовувалася як економічним лібералізмом у його класичному і особливо неокласичному варіантах, так і певним чином марксистською політичною економією.

Вся історія розвитку сучасної науки супроводжувалася використанням методів більш розвинутих наук для дослідження предмету інших наук. У цьому розумінні позитивізм існував задовго до формулювання цієї філософії її визнаним засновником О.Контом. Зрозуміло, що ця методологія полягає у редукції більш складних досліджуваних систем до значно простіших, що призводить до втрати суттєвих якостей перших. Стосовно економічних досліджень це означає втрату особливої ролі суб'єктивних чинників економічного розвитку, ігнорування тієї вирішальної обставини, що економічна система являє собою сферу людських дій, яка не є ціннісно нейтральною, має доцільний та цілеспрямований характер. Як справедливо зазначає російський науковець Г.Рузавін, «… категорія цілі не носить такий же об'єктивний, незалежний від суб'єкта характер, який притаманний категоріям природознавства» [3, с.115].

Особливо яскраво подібний підхід проявився у неокласичних дослідженнях економічної системи, для яких характерний аналіз останньої у звуженому, переважно

техніко-ресурсному аспекті. Згідно з цим підходом економіка розглядається як сфера прояву незалежних від людини, подібних дії природних, стихійних сил, а роль людини в економіці зводиться лише до носія функції споживання або виробничого ресурсу, суттєво не відмінного від інших ресурсів, і тому підпорядкованому принципу взаємозамінюваності. Якщо розглядати економіку лише у техніко-ресурсному аспекті, то закономірності її функціонування та розвитку цілком логічно уявляються універсальними, абсолютно уніфікованими, незалежними від національних, соціальних, політичних, культурних, правових та ментальних особливостей, притаманних даному суспільству, а економічна поведінка людини здається абсолютно детермінованою, жорстко заданою цільовою функцією максимізації доходів та корисності та мінімізації витрат.

На відміну від напрямів економічного лібералізму, що базуються на використанні принципу методологічного індивідуалізму, марксистські дослідження ґрунтуються на принципі методологічного холізму, розглядаючи економічну систему у соціально-класовій парадигмі. Але позитивістська методологія також здійснила свій вплив на розвиток марксизму, зокрема, на марксистське обґрунтування матеріалістичного розуміння історії. Відповідно до принципів позитивізму застосування марксизмом природничого наукового підходу до історичного розвитку суспільства по суті означало абсолютизацію особливого історичного шляху розвитку західної цивілізації. Тобто досліджуючи специфіку суспільного і, зокрема, економічного розвитку західних країн (передусім Англії), марксизм видав цю історичну специфіку за закономірний шлях розвитку людського суспільства взагалі, нібито зумовлений дією всезагальних законів економічного прогресу.

Таким чином, згідно з позитивістськими методологічними принципами економічна теорія розглядається як наука подібна до фундаментальних наук природознавства, які досліджують об'єктивні закони, що діють абсолютно незалежно від волі, свідомості і самого існування людей. Відповідно робиться висновок, що діяльність людей в економіці підпорядкована дії таких самих безособистісних, деперсонифікованих, об'єктивних сил, як ті, що діють у природі і не мають ніякої моральної зумовленості та ціннісної орієнтації. Це повністю відповідає принципам детермінізму, закладеним у створену класичною наукою механістичну картину світу, згідно з якою стихійно діючі в економіці безособистісні на зразок «невидимої руки» А.Сміта сили, подібні до сил гравітації у механіці, цілком визначають економічну поведінку суб'єктів господарювання і зумовлюють її абсолютну передбачуваність.

На противагу цим методологічним принципам у 20-х роках XIX сторіччя виникає історична школа економічних досліджень, яка визначає принципову відмінність політичної економії від природничих наук і заперечує саму можливість застосування їхніх методів в економічних дослідженнях через неадекватність цих методів специфічній природі досліджуваного предмета. Виходячи з того, що метою усіх природничих наук є визначення «загальних законів або законів всезагальності», історична школа визнає суттєву особливість політичної економії як гуманітарної науки, тобто науки «про дух і культуру», у центрі уваги якої перебувають не всезагальні, універсальні закономірності, як у природничих науках, а унікальні особливості національного економічного розвитку, зумовлені специфікою різних сторін соціального, матеріального та духовного життя певної країни. Підкреслюючи принципову різницю між соціальними та природничими науками, видатний представник нової історичної школи відомий німецький економіст і

соціолог В.Зомбарт зазначав: «… Ми не можемо у жодній науці про культуру, і менш за все в науці про суспільство, задовольнятися застосуванням запозичених у природничих наук методів дослідження» [4, с.10]. Саме представники нової історичної школи економіки і права, яка сформувалася у 70-80-х роках XIX сторіччя у Німеччині, (Р.Штаммлер, Г.Шмоллер, М.Вебер, В.Зомбарт та інші) доводили, що в економічних дослідженнях необхідно враховувати моральні, етичні, правові, релігійні та інші соціокультурні аспекти господарської діяльності. Таким чином, відкинувши позитивістську методологію, німецька історична школа заклала основи розгляду економічного життя у соціокультурній парадигмі.

Цей методологічний підхід був сприйнятий і розвинутий новим напрямом економічної теорії, який виник на межі XIX-XX сторічь і отримав назву інституціоналізму. Його принципова відмінність від традиційних напрямів ліберальної та неоліберальної економічної думки полягає у тому, що він розглядає економіку як соціальну систему, яка регулюється зовнішніми (правовими та соціокультурними) нормами, тобто інститутами. Інституціоналізм виступає в якості обґрунтування неортодоксальної методології, що базується на розумінні економічної науки як «особливої галузі знання, що різко контрастує з природознавством за специфікою свого предмета і методу» [5, с.35]. Подальший розвиток інституціоналізмом економічних досліджень у соціокультурній парадигмі дає можливість подолати позитивістське розуміння економіки як автономної самоспрямованої господарської системи, функціонування якої позбавлене будь-якого метафізичного та духовного смислу і повністю підпорядковується суто раціоналістичним принципам доцільності, корисності та ефективності в їхньому вузько утилітарному та інструментальному сприйнятті. Саме на цих принципах базуються всі традиційні концепції економічного лібералізму та неолібералізму. Відомий представник сучасного неолібералізму Л. фон Мізес зазначав: « …Ми ніколи не зможемо зрозуміти сенс і мету нашого існування, … проте це не повинно нас зупиняти у справі організації суспільства у такий спосіб, щоб ті земні цілі, до яких ми прямуємо, досягалися найбільш результативно» [6, с.12].

На противагу даному цілераціональному розумінню економіки соціокультурна парадигма передбачає її розгляд у ціннісно-раціональному сенсі, не як самодостатньої сфери, ізольованої від інших сфер суспільного життя, а як органічної складової частини єдиної соціокультурної цілісності, єдність складових частин якої визначається основоположними цінностями даної культурної спільності. Особливості та основні риси сучасної соціокультурної парадигми висловив видатний американський науковець П.Сорокін: « Будь-яка велика культура є не просто конгломерат різноманітних явищ, співіснуючих, проте ніяк одне з одним не пов'язаних, а є єдність, або індивідуальність, усі складові частини якої проникнуті одним основоположним принципом і виражають одну, головну цінність». І далі П.Сорокін зазначає, що домінуючі риси всіх сфер суспільного життя і, зокрема, його економічної організації по-своєму виражають основоположний принцип, головну цінність кожної культури [7, с.429]. Це означає, що явища економічного життя слід розглядати як явища певної культури, тобто соціокультурна парадигма економічних досліджень ґрунтується на принципі історизму.

В останній третині XX століття соціокультурна парадигма економічних досліджень набуває значного розвитку у працях представників соціально-інституціонального

напряму економічної думки (Дж.Гелбрейта, Г.Мюрдаля, Я.Тінбергена, А.Гручі, К.Ейреса, Г.Кольма та інших). У центрі їхньої уваги перебувають не позаісторичні, універсальні та абстрактні закономірності господарювання, а дослідження реальних форм організації економічного життя в їх конкретно-історичній і національно-специфічній визначеності. У сучасних економічних дослідженнях значення соціокультурної парадигми зростає у зв'язку з тим, що «сучасна економічна наука підійшла до тієї межі, коли повинна усвідомити себе не тільки як аналітичну, а й як синтетичну дисципліну, котра конструктивно переоформлює напрями своїх досліджень» [8, с.80]. Сучасні міждисциплінарні наукові дослідження здійснюються не лише зусиллями представників соціально-інституціонального напряму економічної думки, але також прихильниками нової економічної соціології, прибічниками культурної соціології, етичної економії, філософії господарства та інших напрямів гуманітарних наук, що спираються на соціокультурну парадигму.

**Література**:


1. Ільїн В.В. Апологія ірраціонального: Філософія для тебе. – К.: Вид-во європ. ун-ту, 2005.
2. Анчишкин А.И. Наука – техника – экономика. М.: Экономика, 1989.
3. Рузавин Г. К проблеме рационального выбора в экономике и других общественных науках // Вопросы экономики.- 2003, №8.
4. Зомбарт В. Социология: Пер. с нем. – М.: Едиториал УРСС, 2003.
5. Институциональная экономика / Под рук. акад. Д.С.Львова. – М.: ИНФРА-М, 2001.
6. Мизес Людвиг. Либерализм: Пер. с англ. – М.: «Социум», «Экономика», 2001.
7. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. –М., 1992.
8. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Метафізика економіки. – К.: Знання, 2007.